

המסמך שנמסר ללורד בלפור ערב החלטת הקבינט הבריטי על הצהרת התמיכה בהקמת בית לאומי

הביא, העיר והקדים בצלאל רכב

תקציר

ערב הדיון האחרון והמכריע של קבינט המלחמה הבריטי בנושא הצהרת תמיכה בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל מסר הדיפלומט הבריטי סר מארק סייקס, ששימש מזכיר בקבינט, לשר החוץ של בריטניה הלורד ארתור בלפור סיכום, ובו פירוט הפוטנציאל החקלאי הגבוה של ארץ ישראל על חבליה השונים. בסיכום הוערך כי בהשקעה צנועה ובעיבוד חקלאי מושכל יהיה אפשר להכפיל את אוכלוסיית הארץ בתוך שבע שנים בלי לנשל איש מתושביה הקיימים.

הסיכום נכתב והוגש לבלפור כתגובה על תזכיר מפורט שהכין הלורד ג'ורג' קרוזון, אחד מחברי הקבינט, ימים אחדים קודם לכן. קרוזון הסתייג בתזכיר מהבעת התמיכה שהתבקשה מהקבינט, ודבריו נגעו בעיקר לדלותה של הארץ ולחוסר יכולתה לדעתו לקיים את העם היהודי, אם זה יהגר אליה. בדיון בקבינט ביקש בלפור את תמיכת חבריו בהצהרה פר-ציונית. הוא התייחס להסתייגויותיו של קרוזון והשיב להן, גם על בסיס המסמך שקיבל מסייקס; בתום הדיון הקצר אישר הקבינט את ההחלטה על ההצהרה.

בחיבור מוצג עיון מדוקדק בסיכום שמסר סייקס לבלפור, המראה כי קרוב לוודאי כתב אותו האגרונום, מגלה חיסת הבר ומקים מחתרת ניל"י אהרן אהרנסון. אהרנסון הגיע ללונדון בסתיו 1917, וסייקס הזמין אותו להשתתף בדיונים של ראשי הציונים בלונדון חיים וייצמן ונחום סוקולוב, עם ראשי משרד החוץ של בריטניה בנוגע להצהרה פר-ציונית. הסיכום המדובר היה חוליה נוספת בשיתוף הפעולה בינו ובין סייקס כחלק מבנייתה של הברית בין הציונים לבריטים במלחמת העולם הראשונה.

מילות מפתח: אהרן אהרנסון, ארץ ישראל, ארתור בלפור, הצהרת בלפור, מארק סייקס

* אני מבקש להודות למר גדעון רמז על עזרתו החשובה בנייתוח לשון המסמך המוצג בחיבור. החיבור מוקדש לזכרו היקר של איש הרדיו וההיסטוריון הד"ר יצחק נוי ז"ל.

מבוא ורקע היסטורי

קבינט המלחמה הבריטי עסק בשלוש משיבותיו בחודשים ספטמבר ואוקטובר 1917 בהצעה לפרסם הצהרת תמיכה בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל. דיוניו אלה היו שיאה של מערכה שנמשכה קרוב לשנה, ובה פעלו יחדיו אנשי ממשל בריטים אחדים ופעילים ציונים לקידום הצהרה פרו־ציונית, ואילו אנשי ממשל אחרים ויהודים לא ציוניים התנגדו לה ואף פעלו לסיכולה.¹

המסמך המתואר להלן נמסר לשר החוץ של בריטניה הלורד ארתור בלפור (Balfour) ב־30 באוקטובר 1917, יום לפני הדיון המכריע על ההצהרה. הוא התמקד בפוטנציאל החקלאי והכלכלי של ארץ ישראל, והיה למעשה 'המילה האחרונה' שאמרו התומכים בהצהרה לפני הדיון. מסר אותו לבלפור סר מארק סייקס (Sykes), שהיה אז מזכיר בקבינט, וחיבור המסמך יוחס אליו; אולם לפי הראיות המובאות כאן, כתב אותו ככל הנראה אחד הפעילים הציונים שהיה מקורב במיוחד לסייקס – האגרונום, מגלה חיתת הבר ומקים מחתרת ניל"י אהרן אהרנסון – וסייקס מסר אותו לבלפור אגב השמטת שם מחברו. מארק סייקס היה מן הפעילים בממשל הבריטי בקידומה של ההצהרה. סייקס – בעל דרגת קולונל וחבר הפרלמנט משנת 1911 – מונה בדצמבר 1916 למזכיר בקבינט המלחמה של ראש הממשלה החדש של בריטניה דייוויד לויד ג'ורג' (Lloyd George).² בשנת 1917 הוא היה איש הקשר של הממשל עם המנהיגים הציונים, ובפברואר של אותה שנה יזם פגישה עם כתריסר מנהיגים ציונים בבריטניה, ובהם חיים וייצמן, נחום סוקולוב ושניים מבני משפחת רוטשילד. ההיסטוריונים רואים בפגישה זו את תחילת הפעילות הממוסדת להשגת ההצהרה.³

1 ראו למשל: ישעיהו פרידמן, *שאלת ארץ ישראל בשנים 1914-1918*, מאגנס, ירושלים 1987, עמ' 311-289; יהודה ריינהרץ, *חיים וייצמן*, ב: *עליתו של מדינאי* (תרגמה מאנגלית דבורה ברזילי-יגר), הספרייה הציונית, ירושלים 1996, עמ' 185-217.

2 לביוגרפיה של סייקס ראו: Jonathan Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*, Cape, London 1975; Christopher Simon Sykes, *The Man Who Created the Middle East: A Story of Empire Conflict and the Sykes-Picot Agreement*, Collins, London 2017; Michael D. Berdine, *Redrawing the Middle East: Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot Agreement*, I.B. Tauris, London 2018. סייקס הכיר את האימפריה העות'מאנית ואת המזרח התיכון היכרות אישית. עוד בילדותו הוא סייר כמה פעמים באנטוליה ובמזרח התיכון עם אביו, וגם את ירח הדבש שלו ב־1903 בחר לבלות בסיוור ארוך ברחבי האימפריה הטורקית. עד 1915 הוא כתב שלושה ספרים, ובהם תיאורי מסעותיו ברחבי האימפריה. בשנים 1906-1905 שירת כנספח הצבאי בשגרירות בריטניה בקונסטנטינופול. הוא שימש אחראי לענייני המזרח התיכון במזכירות ועדת ההגנה האימפריאלית, ובתחילת 1916 נשא ונתן, בשמה של בריטניה, עם עמיתו הצרפתי פרנסואה ז'ורז' פיקו, על חלוקת המזרח התיכון בין המעצמות בהסכם שנשא לימים את שמו.

3 ראו את תיאור המעשה כמו שסיפר סייקס לאהרנסון שלושה חודשים מאוחר יותר בפגישתם בקאהיר: יורם אפרתי, *יומן אהרון אהרנסון: 1916-1919*, קרני, תל אביב תש"ל, עמ' 251; ראו גם: ריינהרץ, *חיים וייצמן*, עמ' 123-130.

אהרנסון התפרסם בעולם כעשור לפני כן משגילה ליד ראש פינה את חיסת הבר, ובשנים שאחרי כן עסק בעיקר במחקר חקלאי.⁴ לאחר פרוץ המלחמה הוא החל לחפש דרכים לשחרר את ארץ ישראל מהכיבוש הטורקי, ובסתיו 1916 הגיע לבריטניה בניסיון לבנות שיתוף פעולה בין הציונים לבריטים. בעת שהותו בלונדון ביקש סייקס להיפגש אִתּו, והם שוחחו על הציונות, על השלטון הטורקי ועל פלישה אפשרית של הבריטים לארץ.⁵ לאחר שהשיג אהרנסון את הסכמת הצבא לשיתוף פעולה עם שירות ריגול עברי בארץ ישראל הוא יצא למצרים והפעיל את הארגון בהכוונתם של קציני הביון הבריטי בקאהיר. כחצי שנה אחרי כן, באביב 1917, הגיע גם סייקס למצרים בשליחות דיפלומטית ושהה בה כשישה שבועות. באותה תקופה הוא נפגש עם אהרנסון לכמה וכמה פגישות, ובהן עסקו שניהם בעניינים מדיניים שונים.⁶ עד שחזר סייקס לאירופה בתום שליחותו הוא העמיק בהיכרותו את אהרנסון ואת מומחיותו בענייני ארץ ישראל.

בקיץ של 1917, תוך כדי הפעלתו של ארגון הריגול, ניסה אהרנסון להשיג מההנהגה הציונית בבריטניה – למעשה מווייצמן וסוקולוב – הכרה ממסדית בארגון ובו עצמו כנציג היישוב בארץ. הוא שיתף במאמציו את מפעיליו הבריטים, ובהם את סייקס; אלה תמכו בשאיפותיו, אולם ווייצמן וסוקולוב נמנעו מלהעניק לו את ההכרה שהוא חפץ בה. בספטמבר 1917 הוא החליט לצאת ממצרים לבריטניה וליישב את חילוקי הדעות ביניהם פנים אל פנים. הנציגים הבריטים בקאהיר, ובהם המושל הבריטי, ביקשו למנוע עימות פנים ציוני ערב ההחלטה הפרו-ציונית הצפויה ותמכו בהחלטתו.⁷

במסע ללונדון עבר אהרנסון דרך פריז, ושם נפגש גם עם סייקס, וזה אף ביקש ממנו להאריך את שהותו לצדו בכמה ימים; ייתכן שלשם עזרה בהכנת תזכיר על ארץ ישראל שהוא הכין באותם ימים.⁸ מפריז הוא הגיע לבריטניה ב־1 באוקטובר, מלווה במכתב קצר מסייקס, ובו בקשה מווייצמן לשתף פעולה עם אהרנסון. המכתב הזה סלל למעשה את דרכו של אהרנסון להשתתפות בדיוני ההנהגה הציונית עם אנשי משרד החוץ של בריטניה לקראת ההצהרה.⁹

ימים אחדים לפני 31 באוקטובר, מועד הדיון האחרון והמכריע בעניין ההצהרה, הגיש הלורד ג'ורג' קרוזון (Curzon), שנותר המתנגד היחיד בקבינט להצהרה פרו-ציונית, תזכיר שפירט את הסתייגויותיו מהצהרה כזו. עוד בדיון הקודם בקבינט, בתחילת החודש, קרוזון הסתייג מההצהרה שהוצעה והביע ספק בנוגע ליכולתה הכלכלית של הארץ לקלוט מהגרים יהודים. כדי להתמודד עם התנגדותו הציע מזכיר הקבינט ויליאם אורמסבי־גור

4 לביוגרפיה מלאה של אהרנסון ראו: אליעזר ליבנה, אהרן אהרנסון, האיש זמנו, מוסד ביאליק, ירושלים 1969.

5 אפרתי, יומן אהרון אהרנסון, עמ' 120-122.

6 שם, עמ' 251-254, 268, 286-292.

7 שם, עמ' 266, 287, 300-301, 338, 340 (הערת שוליים 47); פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 303, הערת שוליים 48; ריינהרץ, חיים ווייצמן, עמ' 205-206.

8 ראו: Mark Sykes, 'Note on Palestine', 21.9.1917, British Online Archives, GB165-0275, no. 80; ראו מכתב מאהרן לאחיו אלכסנדר, 7.10.1917, חטיבת אהרן, ארכיון בית אהרנסון (להלן: אב"א); ראו גם: ליבנה, אהרן אהרנסון, עמ' 291.

9 ראו את המכתב הנ"ל, שם; ראו גם העתק מכתבו של סייקס לווייצמן, אב"א.

(Ormsby-Gore), בדיונים פנימיים של ראשי הציונים עם פקידים בממשל הבריטי שתמכו בהצהרה, שאהרנסון ייפגש עם קרוזון וימתן את הסתייגותיו מכוח היכרותו עם הארץ.¹⁰ קרוזון ציין בתזכירו את הערפול במונח 'בית לאומי' ואת המשמעויות השונות שיוחס לו. הוא גם העלה את שאלת המעמד של תושביה הלא יהודים של הארץ בעקבות הגירה נרחבת של יהודים אליה וציין את המתח שנלווה למעמדה של ירושלים. אולם תזכירו עסק בעיקר במשאביה הכלכליים והחקלאיים של הארץ, והוא טען בו כי ארץ ישראל דלה מכדי לכלכל אוכלוסייה גדולה כלשהי, והיא בוודאי לא תוכל לכלכל את העם היהודי, שאינו מיומן בעבודת כפיים.¹¹

ההסתייגויות שפורטו בתזכיר היו עלולות לעכב החלטה חיובית של הקבינט, ויום לפני כינוסו בסוף החודש הגיש סייקס לבלפור את המסמך נשוא החיבור הזה – סיכום של שלושה עמודים וחצי שערער על הסתייגותיו של קרוזון.¹² את המסמך מסר לבלפור מזכירו אריק דרומונד (Drummond) בלוויית פתק בכתב יד:

Mr Balfour.

This note has been prepared by Sir M Sykes as a reply to Lord Curson's memorandum. He is of course anxious that his name should not appear, but hopes you will have time to look through it before the discussion.

D. / 30.10.17¹³

המסמך בתרגום לעברית מוצג בסוף החיבור. בתמצית, נקבע בו כי ארץ ישראל דלה רק למראית עין, ועונייה הנוכחי נובע משלטון הטורקים הקלוקל, ואולם לאמתו של דבר משאביה החקלאיים ניכרים ומסוגלים לכלכל אוכלוסייה גדולה. חוקרים שבחנו את המסמך לאחר פרסומו העריכו כי חיבר אותו סייקס עצמו, ככל הנראה על בסיס הערתו של דרומונד ('הסיכום הזה הוכן בידי סר מ' סייקס...'),¹⁴ אולם הניתוח המובא להלן מראה כי את המסמך כתב ככל הנראה אהרנסון.

10 ראו את המכתב הנ"ל, שם; קפטן אורמסבייגור היה חבר הפרלמנט מאז 1910 וקצין פוליטי בצבא. בתחילת 1917 עבד עם אהרנסון בקאהיר, וכשחזר ללונדון מונה למזכיר בקבינט לצדם של ליאופולד איימרי (Amery) וסייקס. על השפעתו של אהרנסון עליו כתב פרידמן בין השאר: 'קשה למצוא תזכיר של אורמסבייגור שאינו נושא את חותם הרעיונות של אהרנסון' (פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 151).

11 C.[urzon] of K.[edleston], 'The Future of Palestine', British National Archives 11
(hereafter: BNA), CAB 21/58 26.10.1917

12 BNA, F.O. 371/3083/143082

13 שם.

14 ראו: Berdine, *Redrawing the Middle East*, p. 187; Adelson, *Mark Sykes*, p. 243; פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 308; השוו להערכתם של אחרים שסייקס חיבר את התזכיר בעזרתו של אהרנסון: ריינהרץ, *חיים וייצמן*, עמ' 215; Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine*, Holt Rinehart & Winston, New York 1983, p. 605.

ניתוח המסמך

אין במסמך ראייה חד-משמעית לזהות כותבו, אולם מצירוף פרטים שונים בו עולה כי בסבירות גבוהה כתב אותו אהרנסון.

מהשורות האחדות המנוסחות בגוף ראשון קשה לקבל ראייה חותכת לכאן או לכאן, אף כי מובאים בהן כמה פרטים ביוגרפיים כביכול של הכותב. שנת 1886 הנזכרת בסיכום ('בהכירי את ארץ ישראל מאז 1886, אני סבור...') – ראו סעיף VI במסמך המתורגם להלן) אינה מיוחדת בביוגרפיות של אף אחד מן השניים – אהרנסון או סייקס, אך היא עשויה להתאים טוב יותר לזו של אהרנסון. באותה שנה הוא היה כבן עשר, וזה כארבע שנים תושב הארץ. ייתכן שאהרנסון – אם אכן הוא חיבר את המסמך – ציין אותה בתור השנה שהוא החל לעמוד בה על דעתו ולהכיר את ארצו. סייקס היה באותה שנה ילד כבן שבע, וככל הידוע, ביקורו הראשון במזרח התיכון, עם אביו, היה רק שנתיים מאוחר יותר, במצרים.¹⁵ גם עדות הכותב על עצמו כי הוא ראה את המושבות בארץ גדלות מול עיניו (ראו את השורות האחרונות בסעיף VII במסמך) מתאימה יותר לאהרנסון, אך אינה יכולה לשלול לחלוטין את סייקס.

במבט כולל בתוכן המסמך ניכרים שני היבטים שאינם מובנים מאליהם: האחד – אף שהוא נמסר לבלפור 'כמענה לתזכיר של הלורד קרוזון' (במילותיו של סייקס, כמו שכתב דרומונד), אין בו שום התייחסות לנקודות הפוליטיות שהעלה חבר הקבינט – משמעות המונח 'בית לאומי' ושאלת המעמד של תושביה הלא יהודים של הארץ או מעמדה של ירושלים – והוא השיב אך ורק לטיעוניו של קרוזון בנוגע למשאביה הטבעיים והחקלאיים של הארץ. האחר – בנוגע למשאביה אלו של הארץ, הכותב גילה בקיאות מופלגת בתיאורם בהווה, בעבר הקרוב ובעבר הרחוק. אף שסייקס הכיר את המזרח התיכון ואת ארץ ישראל, ספק רב אם היה בקי כך. אם כן, שני ההיבטים מתיישבים טוב יותר עם ההנחה שמחבר המסמך היה אהרנסון ולא סייקס.

ניתוח הסיכום מבחינת הלשון כדי לקבוע אם מחברו היה בריטי ודובר אנגלית מלידה או לא חורג מתחומינו, אולם קל לקבוע כי הכתיב שהשתמש בו המחבר הוא כתיב אמריקני, ולא בריטי: המילה colonization נכתבה בו פעמיים (בסוף העמוד השני ובתחילת העמוד השלישי) באות z, כמו שכתב אותה אהרנסון במקומות אחרים, ולא באות s, כמו שכתב אותה סייקס (או כמו שהיה כותב אותה כל בריטי אחר).¹⁶

Sykes, *The Man Who Created the Middle East*, p. 13 15

16 ראו למשל בתדפיס 'איך אנגלייה יכולה' (How England Can and Ought to Help) Aaronsohn, 'Towards the Solution of the Jewish Problem', עמ' 2, שורות 8, 17 וכן עמ' 7, שורה 9, וכן civilization עמ' 8, שורה 12 ו-organization עמ' 9, שורה 28; והשוו לתזכיר של סייקס ('Note on Palestine'): (Sykes, 'organised' ו-organisation בעמ' 2, 3 ו-18, 20 ו-5 בהתאמה, colonisation בעמ' 4, שורה 28, recognise, recognised ו-recognising בעמ' 6 ו-7 ועוד.

נראה בבירור שהמסמך נכתב והוגש בחיפזון. מעידים על כך למשל משפטים בסעיף IV, שנוסחו כמו ראשי פרקים (ולא כמו משפטים שלמים מבחינת תחביר), ומשפט לא גמור בסעיף V:

IV. The Immense area of beyond Jordan, this is practically uninhabited and yet yields good crops wherever cultivation is attempted. Cereals, vines, olives. Climate excellent, no fever, no mosquitoes, good grazing for sheep and cattle.
V. I do not include the extraordinary fertile area of Galilee as it is already highly cultivated and as thickly populated as the rest of the country might be. This is owing to its being on the highway between Haifa and [sic]¹⁷

לאלה נוספו שלוש שגיאות במסמך המודפס: המילה Muleteers בעמוד הראשון, שתוקנה בכתב יד; המשפט האחרון במסמך, שחולק לשני משפטים לאחר ההדפסה; וכן טעות הקלדה שלא תוקנה בעמוד השלישי, במילה flourish (צ"ל flourish).

חזותית נראה כי המסמך הוקלד במכונת כתיבה ידנית, על צד אחד של כל דף (ראו תמונה 1). אין הוא נושא כותרת, אין הוא מסווג ואין הוא נושא תאריך; כמצוין למעלה, גם שם מחברו אינו כתוב בו. לשם השוואה, התזכיר של קרזון הודפס באיכות גבוהה, ומשני צדיו של כל דף (ראו תמונה 2). התזכיר מיותר בכותרת (The Future of Palestine) ומסווג כהלכה (בסיווג SECRET). אין בו שום שגיאה שנדרשה לתיקון ביד. לפי הערה בשוליו, הוא הודפס ב־27 באוקטובר (כלומר יום למחרת חתימתו) 'במשרד החוץ', ושמו של המדפיס מצוין. בסיכומו של דבר, הרושם הברור הוא כי המסמך שהגיש סייקס לבלפור היה טיוטה ולא מסמך רשמי מטעם מזכיר קבינט המלחמה.

מהצעתו מתחילת החודש של אורמסבי־גור כי אהרנסון ייפגש עם קרזון ויקהה את טיעונו אפשר להבין כי בעיני הבריטים בכלל ובעיני אורמסבי־גור וסייקס בפרט, שהכירו אותו היטב, הוא היה האוריס ותומים בנושאי הכלכלה והחקלאות של ארץ ישראל. בנוגע לפגישה עצמה – ייתכן כי בסופו של דבר היא לא התקיימה או שאם התקיימה, קרזון לא השתכנע. כך או אחרת, נראה כי כשנודע שקרזון הגיש תזכיר שלילי לעיון הקבינט ביקס סייקס – או אולי התבקש מבלפור עצמו – להכין לו מענה, ופנה כמובן מאליו לאהרנסון. מתבקש כי בנסיבות הללו היה על אהרנסון להתמקד בטיעונים בנושאי חקלאות וכלכלה שהוא התמחה בהם, ולא בטיעונים בנושאי מדיניות ופוליטיקה. גם הזמן היה קצר; יום הדפסת התזכיר של קרזון – 27 באוקטובר 1917 – היה יום שבת, והדעת נותנת שהוא הופץ לחברי הקבינט לא לפני יום שני 29 באוקטובר. אם כן, ייתכן שאהרנסון קיבל את בקשתו של סייקס רק בסופו של אותו היום או למחרת. בשל הזמן הקצר שנותר לאחר שהושלם החיבור לא הייתה לסייקס בררה אלא להגיש אותו לעיונו של שר החוץ כמו שנכתב, והוא השמיט את שם מחברו האמתי.

סוף דבר

בישיבת הקבינט הייתה ההצהרה הנושא ה-12 והאחרון בסדר היום, ובדיון הקצר נשאו דברים בלפור וקרזון. בלפור אמר בראשית דבריו שהוא מבין כי כעת שורת הסכמה בקבינט שרצוי לצאת בהצהרת תמיכה בשאיפות הלאומיות של היהודים. על הטענה לאי-התאמתה של ארץ ישראל לשמש בית ליהודים או לכל עם אחר אמר בלפור – על סמך הסיכום שהוגש לו – כי להבנתו יש פערים גדולים בין הערכות המומחים השונים בנוגע ליכולתה של הארץ לתמוך באוכלוסייה גדולה, אך הוסבר לו כי פיתוח הארץ בעזרת המדע יאפשר מחיה לאוכלוסייה גדולה הרבה יותר מזו שחיה בה בזמן שלטון הטורקים הקלוקל. הוא גם נתן את פרשנותו למונח 'בית לאומי' והסביר במשפטים אחדים מדוע לדעתו לא תפגע הציונות במעמדם של היהודים במדינות מושבם, ואולי אף תסייע להם. קרזון אמר כי הוא מכיר בתועלת המדינית שתצמח לבריטניה מהבעת אהדה לציונות והוא מסכים כי הרוב הגדול של היהודים הם ציונים ולא אנטי-ציונים. הוא הביע הסתייגויות אחדות מהצהרה פרו-ציונית, אך בדבריו לא נזכרו כלל מגבלותיה החקלאיות והכלכליות של הארץ. לסיכום דבריו אמר כי הוא מכיר בערך של הבעת תמיכה בציונות, אך סבור שיש לנסח את התמיכה בזהירות.

משנינה קרזון את עמדתו מהתנגדות לתמיכה – אם כי מהוססת ופשוטת – הוסר המכשול האחרון, ומיד בתום דבריהם של שני השרים אישר הקבינט את נוסח ההצהרה המפורסם.

חשיבותו ההיסטורית של הסיכום של אהרנסון ומידת השפעתו על החלטת חברי הקבינט חורגות מדינונו, אולם יש מקום להערה על חשיבותו ההיסטוריוגרפית מכיוון שהוא זורע אור על טיב היחסים בין אהרנסון לסייקס ומצביע על הקרבה ועל האמון שהיו ביניהם. המסקנה הזאת מתיישבת גם עם שילוחו של אהרנסון לארצות הברית כשבועיים ימים לאחר פרסום ההצהרה, בהוראתו הישירה של סייקס, כדי לחזק את תמיכת הציונים שם, ודרכם – את תמיכתו של הנשיא וודרו וילסון (Wilson) בשאיפות המדיניות של בריטניה.¹⁸

הסיכום אשר הכין אהרנסון – ובסופו של דבר מצא את דרכו לדבריו של שר החוץ בישיבת הקבינט – היה במובן מסוים פרי המקרה: רק במקרה הגיע אהרנסון ללונדון ברגעים המכריעים של הדיון על ההצהרה; רק במקרה הטיעונים העיקריים האחרונים בפיהם של המתנגדים להצהרה נגעו בתחומי מומחיותו; ורק הזמן הקצר של היום האחרון לפני הדיון – כך נראה – הביא לכך שהטיוטה שלו היא שניתנה בידי שר החוץ והיא שהשתמרה בין המסמכים האחרים של משרד החוץ של בריטניה שנגעו להצהרה. אבל אפשר לראות בסיכום הזה גם חוליה נוספת, ולא מקרית כלל, בשרשרת המגעים ושיתוף הפעולה בין אהרנסון לסייקס בשנה שקדמה להצהרה וגם בעקבותיה. החל בהיכרותם

בסתיו של 1916, שאז הגיע אהרנסון ללונדון כארץ-ישראלי אשר מבקש לשתף פעולה עם הבריטים לסילוק הכיבוש הטורקי מהארץ, דרך שיחותיהם ועבודתם המשותפת בקאהיר, וכלה בעזרה שהושיט אהרנסון לסיימס בימים שלפני ההצהרה ואחריה – מכל אלה משתקפות ההערכה וגם החשיבות שייחס סיימס לאהרנסון במגעיו עם המנהיגים הציונים באותה תקופה.

המסמך בתרגום לעברית¹⁹

I. משאבי ארץ ישראל²⁰ נתונים עד מאוד להערכות חסר ולחוסר הבנה. הנימוקים לשימומן הנפוץ, לכאורה, בארץ נקשרים ל-

1. צדקה חסרת הבחנה מצד גופים מיסיונריים מכלל הפלגים שנטתה לעשות את האביונות רווחית.

על כן, אם לטיני, אורתודוקסי או פרוטסטנטי תושב הארץ עני, הוא מקבל השכלה, טיפול בבית חולים, בית, ארוחות חינם וכולי. אם הוא חרוץ, שוללים ממנו הטבות אלה.

2. תנועת התיירים שהפיקה מספר עצום של נהגי פרדות, מורי דרך, מדריכים וכולי, שמשתכרים במשך 2 חודשי העונה, ומתבטלים בשאר השנה.

3. מחסור בדרכים, מחסור בביטחון, שירות צבאי רודני, מיסוי לא כלכלי, מחסור באזורים נגישים.

4. ההשפעות המצטברות של כל הגורמים הללו על גזע בטל ועצלן מטבעו.

II. המשאבים החקלאיים בארץ הם כדלהלן:

כל מישור החוף, שרוחבו נע בין 15 ל-20 מיילים בממוצע, והוא נפרס מעזה עד חיפה, רובו ככולו מאוכלס בקושי, אך האדמה טובה ומניבה יבולי דגנים משביעי רצון בלא מאמץ כמעט.

מטעי התפוזים ביפו שבתוך עשר שנים גדלה תפוקתם מ-60,000 ל-3,000,000 ארגזי תפוזים. מטעי התפוזים הללו מצויים רק ביפו, אבל עשויים בהינתן אמצעי תחבורה כלשהו להשתרע לכל אורך אזור החוף. התפוז היפואי כמעט יחיד במינו, מבשיל בנובמבר ועמיד בהובלה.

19 במסמך שנכתב במקור באנגלית יש כמה ניסוחים סתומים או שאינם חד-משמעיים או כאלה שכביכול מנוסחים באנגלית שגויה. כדי שלא לכפות על הקורא תרגום פרשני שעשוי לגעת בליבת החיבור, דהיינו בזהותו של מחבר המסמך, הביאה המתרגמת, תם פררו, עבור כל ניסוח לא ברור את המקור באנגלית. גם המילים בסוגריים מרובעים הן תוספות המתרגמת, שנועדו להקל את רציפות הקריאה, אך אין הן מצויות במקור.

20 הביטוי במסמך המקורי הוא Palestine, ותרגומו הרשמי בתקופת המנדט היה: פלשתינה-ארץ ישראל. גם בהמשך המסמך תורגם הביטוי, על הטייתו, תרגום דומה. התואר Palestinian תורגם ל'תושב הארץ'.

הזית מלבלב על כל הגבעות בכל מקום שהוא ניטע, והוא נכס שימושי. גם הגפן ניתנת לגידול כמעט בכל האזורים, אך מצריכה עבודה והון. יין ארץ־ישראל נחשב יין טוב, איכותי וחזק ומתאים למשלוח.

III. עמק הירדן הוא חממה ענקית טבעית שמסוגלת להפיק ירקות ותוצרים טרופיים וסובטרופיים וגם אורז, טבק, אופיום; הוא בכלל אינו מעובד מפאת מחסור בדרכים והעובדה שהוא יועד לשטחי הסולטנות ושארמות הבור בו השתמרו לשם משא ומתן עם בעלי זיכיון. הטענה שהוא מזיק לבריאות אינה מושתתת על עובדות, [שכן] הוא משמש מפלט בחורף לבדואים רבים שיורדים אליו כדי להתחמם. הוא נמצא בכל נקודה [שבתוכו], [במרחק] 12 מיילים מאקלים ממוזג, דהיינו שעה נסיעה בחשמלית או באוטובוס.²¹ עיבוד [אדמה] אינטנסיבי בעמק הירדן בלי ספק יניב שלושה יכולים בשנה, אם יעובד. זו הכמות שהופקה בו במאה ה־13, ולא חלו בו שינויי אקלים מאותה התקופה.

IV. האזור רחב הידיים של מעבר לירדן, זה [כלומר הוא] כמעט אינו מיושב,²² ובכל זאת מניב יכולים טובים בכל מקום שמנסים לעבדו. דגנים, גפנים, זיתים. אקלים מצוין, בלי קדחת, בלי יתושים, מרעה טוב לכבשים ולבקר.

V. איני כולל את השטח הנפלא הפורה של הגליל²³ מאחר שהוא כבר מעובד באופן נרחב, ומאכלס בצפיפות כמו שחלקי הארץ האחרים עשויים להיות. זה כך משום שהוא מצוי על הדרך הראשית בין חיפה ובין²⁴

VI. בהכירי את ארץ ישראל מאז 1886 דעתי היא שאם האוכלוסייה עתה היא 700,000, בהינתן ביטחון, דרכים והסדרי מסילת רכבת צנועים היא ניתנת להכפלה בתוך שבע שנים באמצעות התיישבות ובלי למשוך את האוכלוסייה הקיימת [ממקומה]²⁵ או לנסות להקים מערכות השקיה יוצאות דופן כלשהן.

VII. אני מבסס השערה זו על העובדות האלה:

1. אף צורת התיישבות עד כה למיטב ידיעתי לא נכשלה בארץ ישראל.

21 במקור: It is within any point, 12 miles of a temperate zone, viz., 1 hour by tram or bus נראה כי ככוונת המחבר לטעון שבאמצעות תשתיות תחבורה מתאימות, כגון אוטובוסים או חשמליות, יהיה אפשר להגיע מאזור ממוזג לכל נקודה בעמק הירדן בתוך שעה.

22 במקור: The Immense area of beyond Jordan, this is practically uninhabited.

23 במקור: I do not include the extraordinary fertile area of Galilee. ייתכן שהמחבר התכוון לכתוב the extraordinarily fertile area, כלומר 'השטח הפורה במידה יוצאת מהכלל'.

24 ראו הערה 17 לעיל ואת הדיון סביבה בעניין המשפט הקטוע.

25 במקור: it is capable of being doubled in seven years by colonization without drafting the existing population. לפי ההקשר, יש להניח שהמילה drafting מציינת כאן 'הזזה', 'משיכה' או 'נישול'. הסיכום עוסק באפשרות להגירת יהודים, ובסכנה האפשרית לאוכלוסייה הקיימת, רובה ערבית, מישובם בארץ. טענת המחבר היא כי אין הכרח (כלכלי) שהגירת יהודים תפגע באוכלוסייה הערבית הקיימת. ראו גם את התרגום בתוך: פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 308.

- אני מביא כדוגמה את (1) המושבות הציוניות²⁶
 (2) הספאפורדיסטים בירושלים²⁷
 (3) המושבה הגרמנית בחיפה²⁸
 (4) המושבות הצ'רקסיות והטורקמניות מעבר לירדן²⁹
 (5) הנזירים בכרמל.³⁰

יזמות אלה עלו יפה כולן, למרות נסיבות בעייתיות, על קרקע ממוצעת למדי. הציונים התמודדו עם עיכובים מצד הממשלה.

הספאפורדיסטים בקושי הצליחו לעבד את [אדמות] זיכיונותיהם.

המושבה הגרמנית ביפו לא נתמכה על ידי ממשלת גרמניה.

הצ'רקסיים והטורקמניים היו אנשים מלוכלכים, לא בריאים ונחשלים ונלחמו תמיד עם ערביי המדבר.³¹

הנזירים היו מתיישבים לא מיומנים, והוגבלו כנראה לקרקע סלעית וצחיחה. אף על פי כן הפריחו כל המושבות האלה את מה שנחשב מדבר, והן עצמאיות ומשגשגות. לא הייתי מתבטא במילים כה חריפות אלמלא ראיתי את המושבות הללו צומחות לנגד עיניי. מאז התוודעתי לראשונה לארץ ישראל הוכפלו אזורי החקלאות הפזורים כמעט פי ארבעה, למרות כל ניסיון לרסנם.

26 ערב מלחמת העולם הראשונה היו ביישוב העברי על פי ההערכות כ־85,000 נפש, כ־15 אחוזים מאלה – בהתיישבות חקלאית. היו כ־45 מושבות חקלאיות, מהן כ־30 של עולי העלייה הראשונה והאחרות של עולי העלייה השנייה.

27 המושבה האמריקנית בירושלים. את הקהילה הקימו ב־1881 בני הזוג ספאפורד (Spafford), שעמדו בראש קבוצה של נוצרים אמריקנים, וחבריה התיישבו בתוך החומות. ב־1896 הצטרפו לקהילה שוודים ואמריקנים ממוצא שוודי, וחבריה עברו למתחם הידוע כאמריקן קולוני מחוץ לחומות ועסקו למחייתם גם בחקלאות. בתחילת מלחמת העולם הראשונה היו בקהילה מעט יותר ממאה אנשים.

28 את המושבה הגרמנית בחיפה הקימו חברי תנועת הטמפלרים ב־1868, ובעשר השנים שאחרי כן הם התיישבו במקומות נוספים בארץ (ביפו, בירושלים, בשרונה ועוד). בראשית המאה ה־20 הקימו עוד שלוש מושבות חקלאיות (בית לחם הגלילית ובני עטרות ואלוני אבא של היום). בתחילת המלחמה היו בקהילה כולה מעט יותר מאלפיים איש ואישה.

29 הטורקמנים, עם נוודים שמוצאו ממרכז אסיה, הגיעו לארץ ישראל למן המאה ה־13 בכמה גלי הגירה. בסוף המאה ה־19 הגיע גל הגירה בעידוד השלטונות הטורקיים, ואנשיו נדדו, ולבסוף התיישבו באזורים שמצפון למרכז הארץ וברמת הגולן. הצ'רקסים, במקור מאזור הקווקז, הובאו לעבר הירדן מן הבלקן בתחילת שנות השמונים של המאה ה־19 על ידי השלטון העות'מאני. מקצתם התיישבו באזור שהתפתחה בו במשך השנים העיר עמאן.

30 ההתיישבות החדשה של הנזירים בכרמל החלה במאה ה־18; ב־1853 הושלם מבנה המנזר בסטלה מאריס. ב־1892 נחנך בסמוך אליו המנזר 'גברתנו של הכרמל' לנזירות. גרעין המנזר בקרן הכרמל (מוחרקה) הושלם ב־1883, אך ישבו בו רק נזירים אחדים.

31 במקור: Arabs of the desert. הכוונה ככל הנראה לבדואים.

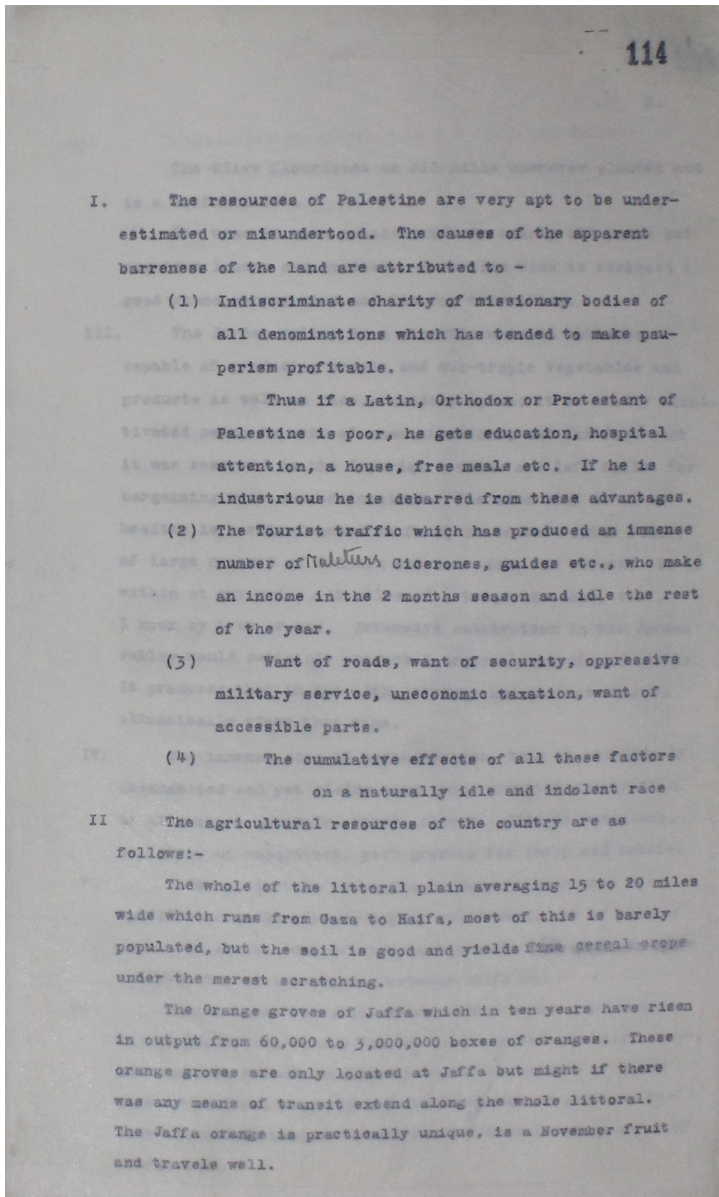
- VIII. השקיה שהייתה אמורה להיות כה בלתי אפשרית הוכחה כפשוטה לכל אורך מישור החוף והרחק אל פנים הארץ. בארות ארטזיות מספקות מים מתוקים טובים ב־200 רגל שעולים עד לכ־30 רגל מפני השטח.³²
- המשקעים בארץ ישראל עתירים דיים לספק לירושלים השחונה מים למקוות העיר בת 100,000 הנפשות, ואלה מספיקים רוב השנים לכל המטרות.
- IX. אם בלא מאמצים, לבד מביטול המגבלות הלא טבעיות שהשאירו את ארץ ישראל בתת־אכלוס, יהיה אפשר להכפיל את האוכלוסייה, אני טוען שבעזרת מאמץ והשקעה [כלכלית] היא תגדל פי ארבעה או חמישה בתוך 40 שנה.
- X. ההרס של המלחמה הנוכחית פער בור גדול באוכלוסייה הארץ־ישראלית, ומתיישבים יהיו נחוצים שבעתיים.
- אם לא ילכו לשם ציונים, בטוח אנוכי שמישהו יעשה זאת, הטבע מתעב נאקום.³³ היה צורך בטורקים ובכל אנשיהם כדי להשאיר את הארץ שוממה לפני המלחמה, ואם היא תישאר בידיהם לאחר המלחמה הם יהיו תשושים מכדי להתנגד לרוח התקופה.

על אודות המחבר

ד"ר בצלאל רכב הוא פיזיקאי וחוקר היסטוריה עצמאי.

32 במקור: Artesian boring gives good sweet water at 200 feet which rises to within 30 feet of the surface השלובים וללא צורך בשאיבה. בהערה כאן נראה שהמחבר התכוון לבארות שאמנם המים אינם פורצים מהן אל מעל פני הקרקע, אך מתקרבים אליהם מאוד, מתחתם. נראה כי כוונת המחבר שלאורך מישור החוף, עד גובה מאתיים רגל מפני הים, אפשר למצוא מים בבארות ארטזיות. המים הללו עולים לגובה שלושים רגל מתחת לפני השטח, ולפיכך זה עומק החפירה הנדרש.

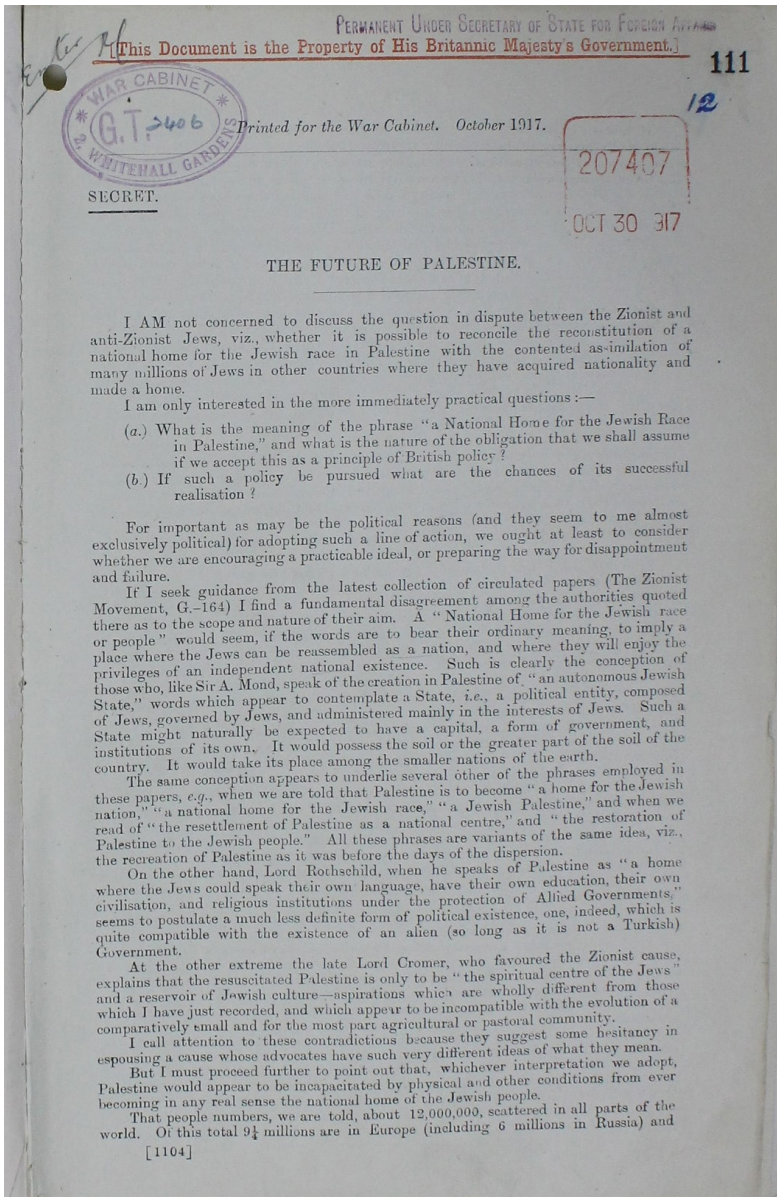
33 הפסקה האחרונה הודפסה כמשפט אחד, אך לאחר ההדפסה תוקנה בכתב יד וחולקה לשני משפטים, והמילה and שחיברה את שני חלקי המשפט המקורי נמחקה.

תמונה 1: העתק העמוד הראשון של המסמך שמסר סייקס לבלפור.

מקור: F.O. 371/3083/143082, BNA

העתקי המסמכים מוצגים ברישיון Open Government Licence, המפורט בקישור
<https://www.nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence/version/3/>
 (אוחזר ב־10.10.2025)

תמונה 2: העתק העמוד הראשון של התזכיר של קרוון.
מקור: BNA, CAB 21/58 26/10/1917 (גם) BNA, F.O. 371/3083/143082

